

Кожоназарова Ы.М.

**АЗЫРКЫ КООМДОГУ АДАМ КАПИТАЛЫНЫН ӨНҮГҮШҮ
ЖАНА САКТАЛЫШЫ**

Кожоназарова Ы.М.

**СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ**

Y.M. Kozhonazarova

**PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN
CAPITAL IN MODERN SOCIETY**

УДК: 339.138.331.

Макалада азыркы коомдогу адам капиталынын өнүгүшү жана сакталышына социологиялык анализ берилди.

Негизги сөздөр: адам капиталы, социалдык абал, социалдык институт, коом, билим, социалдык тайпа, саламаттыкты сактоо, социалдык иштер, гумандуулук, социалдык тейлөө.

В статье дан социологический анализ сохранению и развитию человеческого капитала в современном обществе.

Ключевые слова: человеческий капитал, социальное положение, социальный институт, общество, знание, социальная группа, здравоохранение, социальная работа, гуманизм, социальное обслуживание.

This article provides a sociological analysis of the preservation and the development of human capital in today's society.

Key words: human capital, social status, social institution, society, knowledge, social group, health, social work, humanism, social services.

Постмодернизм философиясы батыш өлкөлөрүндө «адам ресурстары» концепциясынын өнүгүшү 1950-жылдары эле басымдуулук кылгандыгын баяндайт. Бул концепцияны изилдөө жана талкуулоо адамдын жаратылыштык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүүсүн негиздөөгө шарт түздү. 1960-жылы америкалык экономист Т.Шульц биринчилерден болуп, жогорудагы түшүнүктөрдүн жыйынды категориясы катары «адам капиталы» терминин киргизген. Анан анын кесиптеши Г.Беккер коомдун өнүгүшүндөгү жашоону камсыздоонун негизги ресурсу катары түшүнүлгөн адам капиталын түшүндүрүүнүн методологиялык жолдорун негиздеген. Экономистер «адам капиталына» биринчилерден болуп теоретико-методологиялык түшүндүрмө беришкендиктерине карабастан, бул түшүнүк социалдык-гуманитардык билимдин объектиси болуп саналат.

Батыш өлкөлөрүнүн жогорудагы концепцияны киргизүүсү адам ресурстарын пайдалануунун төмөндөгү жолдорун аныктоого шарт түздү:

- коомдун ички экономикалык мамилесин индивидуалдаштыруу, бир гана материалдык өндүрүш сферасында эмес, адам ишмердигинин бардык

тармагында атаандаштык эмгекти аткарууга шарт түздү;

- атмосфераны түзүү, инсанды сыйлоо өзгөчө – жеке адамдардын кесипкөйлүгүн жана алардын коомдун пайдалуу мүчөсү болуу жөндөмдүүлүктөрү;

- ар бир адамдын эмоционалдык-психологиялык жашоо фонун салыштырмалуу камсыздоо, мындан адам узак экономикалык активдүү жашоону алат, коомдогу жашоону камсыздоочу элементтердин максималдуулугуна жетет.

Белгилей кетүүчү нерсе адам капиталы өзүнүн негиздүү өзгөчөлүктөрүнө ээ: ал Т.Шульцтун пикири боюнча «индивидуумдун бөлүнгүс бөлүгү болот, ошондуктан сатылбайт жана сатылып алынбайт, жашап турган социалдык институтта менчик сапаты катары каралбайт» [1.53]. Көптөгөн изилдөөчүлөр белгилегендей адам капиталынын сапаты социалдык айлана-чөйрөдөн жана индивид ата-энелеринен көз каранды [1.53].

Мисалы, А.О. Вареникин белгилегендей адам капиталын кайра өндүрүү 2 негизги институттан турат: [2.85-100]

- үй-бүлөдөн, негизги мурас каналы катары;
- мамлекеттен, социалдык баш ийдирүүнүн негизги агенти (тыңчысы) катары.

А.О.Вареникин айткандай адам капиталынын калыптанышына жогорудагы 2 эле таасир эмес ар кандай мамлекетте кездешкен 5 негиз бар:

- үй-бүлө жана нике институту;
- мамлекетти жана коомду башкаруунун саясий структурасы;
- экономикалык институттар;
- билим берүү, саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүгүү институту;
- рухий жана маданий институттар.

Эң негизгиси – бул камсыздоо көрсөтүлгөн институттардын улуттук адам капиталын калыптандыруу үчүн зарылдык болуп саналат. Бул багыттагы негизги милдетти илимий жана академиялык сабак болуп саналган «социалдык иш» аткарат. Коомдогу социалдык тайпалар менен индивиддердин ортосундагы өз ара байланыш жана өз ара таасир процесстери социалдык иштин жаратылыштык-социалдык маңызынын потенциалы болуп саналат.

Бул процесстерди атайын даярдалган адистер башкача айтканда зарыл билимге, ык-шыктарга ээ болгон адистер ишке ашырышат.

Өлкөнүн адам капиталын пайда кылуу жана өнүктүрүү – бул коомдун жашоо ишмердигин башкаруунун бардык структурасындагы комплекстүү проблема. АКШ жана Батыш Европадагы адам капиталынын топтолушунун жогорку көрсөткүчү бул коомдогу социалдык ишти эффективдүү жүргүзүү менен шартталат. «Адам капиталын» талкуулоодо көптөгөн пикирлер бар. Алардын ичинен негиздүүсү катары С.А. Дятловду эсептөөгө болот. Ал инвестиция жана адамдык салымдын натыйжасында белгилүү саламаттыкты сактоо, билим, жөндөмдүүлүк, мотив запастары калыптанган жана ал коомдун тигил же бул сферасын калыптандырууда максаттуу пайдаланылган жана өсүп-өнүгүүгө чоң таасир тийгизген (өнүгүү адам эмгегинин натыйжасы) [3. 152]. Азыркы мезгилдеги социалдык иштин теоретикалык-методологиялык базасы калкты социалдык камсыздоо болуп саналат. Социалдык камсыздоо системасы төмөнкү багыттарды камсыздоосу шарт:

- үй-чарбасынын экономикалык өнүгүшү, демек ал өндүрүү жолу аркылуу муниципалдык экономика, товар айырбаштоо жана сатуу ошондой эле ар түрдүү кызмат көрсөтүүгө тартылышы же катышышы шарт;
 - сапаттуу адам капиталынын антропологиялык негизин түзүү үчүн үй-бүлө, нике мамилесинин үй-бүлө ичиндеги социалдык өнүгүүсүн ошондой эле коомдук экономикалык мамиледе колдонулган ар түрдүү психо-педагогикалык усулдарын издөө жана колдонуу;
 - ар түрдүү социалдык технологияларды колдонуу жана иштеп чыгуу жолу менен коомдогу бардык социалдык тайпаларды экономикалык мамилеге тартуу (мүкүнчүлүгү чектелгендерди (майыптарды), жаш жеткинчектерди, жашы жете элек өспүрүмдөрдү, улгайган курактагыларды) [1. 56].
- Ошентип азыркы мезгилдеги Кыргызстандагы адам капиталынын калыптанышы үчүн социалдык иш эффективдүүлүгүн жогорулатуу керек. Ошондуктан билим берүү жаатындагы социалдык ишти андан ары жүргүзүү жана изилдөө зарыл. Бул өзгөчөлүк төмөндөгү багыттардын өнүгүшүнө муктаж:
- көңүлдүү мамиле өз ара таасирдүү билим алуу процесси катары;
 - билим берүү жана алуудагы биргелешкен билим берүү социалдык иш процессинин дидактикалык өз ара таасиринин субъективдүү жана объективдүү мүнөзү;
 - билим берүү процессиндеги индивиддердин өз ара мамилесинин социалдык-укуктук негиздери. Кыргызстандагы социалдык иштин эффективдүүлүгүнүн критерийлери жөнүндөгү табигый суроо пайда болот. Экономикалык мамиледеги эффективдүүлүк

болуп, бул мамилеге катышуучулардын жөндөмдүүлүгү жана алардын өндүрүштөгү материалдык кирешелери, сатылган товарлары жана кызмат көрсөтүүлөрү саналат. Социалдык иш экономикалык мамиледе да көрүнөт:

- жумуш берүүчү жана жумушчулардын ортосундагы социалдык-эмгек мамилелерин өнүктүрөт;
- жумушчулардын физикалык жана эмоционалдык-психологиялык күчтөрүн калыбына келтирүүнү жөнгө салат;
- жаштар жана калктын башка социалдык тайпаларынын ылайыктуу кесип табуусуна, калктын жумуш менен камсыз болуусуна таасир (жардам) көрсөтөт;
- «трипартизм» (жумуш берүүчү, жумушчу жана мамлекеттик структура) укуктук эмгек келишимин кароодо социалдык өнөктөштүккө катышат;
- мекеме, фирма, ишканалардын башкаруучулук ишмердигине катышат.

Бирок экономикалык мамиле социалдык-гуманитардык илимдин теоретикалык-методологиялык парадигмасына кирет. Социалдык иш коомдо пайда болгон социалдык мамиленин бардык системасын жөнгө салат.

Мындан технологиялык каражаттарды пайдалануу, социалдык мамилеге эффективдүү катышуу жана коомдогу социалдык иштин сапатын баалоо үчүн критерий болуп, адам капиталынын өнүгүшүнүн сапаты жана деңгээли эсептелиши мүмкүн.

Адам потенциалынын өнүгүү индексинин негиздөөчүлөрүнүн бири болуп Россиялык профессор В.И.Жуков эсептелет. Ал белгилегендей [1.59], адам потенциалынын өнүгүү индекси 4 парадигмадан турат жана 3 көрсөткүч менен өлчөнөт. Парадигмалардын курамдык бөлүгү болуп, натыйжалуулук (жемиштүүлүк) башкача айтканда (киреше жана экономикалык өнүгүү), теңдик («мүмкүндүктөрдүн теңдиги» принциби), туруктуулук (цивилизация мүмкүндүгүнүн жеңилдиги, оңойлугу), мүмкүн-дүктүн кеңейүүсү (адам кызыкчылыктарын өнүктүрүү менен чектелбестен аны күчөтүү). Адам потенциалынын өнүгүү индексинин негизги көрсөткүчтөрү:

- жашоо узактыгы;
- билим берүү деңгээли;
- жашоо деңгээлинин индекси (жалпы ички продукт).

Социалдык иш коомдогу жалпы социалдык топтордун, индивиддердин ишмердигинин объектисин өзүнүн социалдык-технологиялык инструментарийи деп божомолдойт. Бирок С.Д. Хайтун белгилегендей социумдун жана анын негизин түзгөн индивиддеринин «жашоо маңызы» ар түрдүү. Анткени бардык индивиддер (ар бири өз алдынча) өз ара таасирдүү окшоштуктардан турат. Ар биринин жекече жөндөмдүүлүктөрүнө жараша индивиддердин активдүүлүгү ар түрдүү [4.286]. Социумдун кызыкчылыгы көп жагынан индивиддердин кызыкчы-

лыктары менен дал келбейт. Социум аң-сезимдүү жандык эмес, ал саясий түшүнүктөр менен жашайт, ал эми индивид физиологиялык, биологиялык жана социалдык керектөөлөрдү жетектейт. Социалдык иштин формаларын жана методдорун колдонууда спецификалык өзгөчөлүк жана татаалдык байкалат. Адам капиталы ар бир индивидде өзүнчө калыптанат жана бир гана социумда биригет. Кыргызстандагы жашоо узактыгынын төмөнкү деңгээли демографиялык түзүлүшкө таасир тийгизет. Андан сырткары бул көрсөткүч адам капиталын аныктоодогу негиздердин бири. Жогоруда белгилеп өткөндөй Кыргызстан үчүн ал өлкөнүн жалпы улуттук байлыгынын 50%ын түзөт. Ошондуктан Кыргызстандагы социалдык иштин негизги каражат (инструменталдык) күчү адам жашоосунун узактыгынын төмөнкү деңгээлинин себептерин изилдөө жана анын жолдорун иштеп чыгуу саналат. Бул социалдык иштин ата-мекендик адам капиталына кошкон чоң салымдарынын бири болот. Адистер белгилегендей эркектердин эрте курактагы өлүмү – бул эркектердин гана көйгөйү эмес. Ал үй-бүлө, нике мамилесиндеги көйгөй жана толук эмес үй-бүлөнүн көрсөткүчүн жогорулатат.

Мындай аныктамаларды, баа берүүлөрдү Кыргызстандын мамлекеттик статистикалык комитеттеринин официалдуу документтеринен табууга болот. Айрыкча акыркы 10 жылдагы мисалы, мындай жашоо образынын кескин көбөйүшүнүн себеби күчтүү алкаголдук ичимдиктерди көп колдонгондук. Бул Кыргызстанда социалдык оорунун бир түрүнө айланып, физикалык ооруларга жана эрте өлүмгө алып келүүдө. Ошондой эле бул оору алкаголдук психоз жана психикалык бузулууларга алып келген. Официалдуу фактылар боюнча 2000-жылдан 2013-жылга чейин алкагол жана алкаголдук психоз диагнозу менен 10 000 адамдын ичинен 270-300 адам катталган, ал эми психикалык бузулуу жана жүрүм-турумунун бузулушу боюнча 350-400 адам катталган. Адистер белгилегендей 2000-жылдагы 2012-жылдагы Кыргызстандагы постмодернизмдин кириши, гедонизм таасирлери социалдык структурада ушундай көрүнүштөрдүн күч алуусуна алып келген. Этикалык гедонисттик багыттын негиздөөчүсү, философ Аристипп белгилегендей адам жыргалчылыкты кабылдоо процессин башкара алуусу шарт, ошондой эле өзүнүн жүрүм-турумунда анын башкарып кетүүсүнө жол коюшу керек эле. Гедонизмдин ашыкча топтолушу бул жашоонун кыскарышынын бирден бир себепчиси. Гедонизмдин кесепеттери бул ВИЧтен өлүүнүн кескин жогорулоосу, инъекция жана тери оорулары, наркотикалык каражаттардын ашык-

ча дозасы. Гедоникалык маданиятка дал келбеген жыргалчылыктын мүмкүндүгү калктын бактысыз көрүнүштөрүнө, уулануу, жаракат алуу, өлтүрүү жана өзүн-өзү өлтүрүүгө алып келет.

Мисалы, официалдуу статистика боюнча 2000-жылдан 2012-жылга чейин өлтүрүүнүн саны 2100дөн 4100гө жогоруласа, өзүн-өзү өлтүрүү 3900дөн – 5300гө жеткен. Ошентип социалдык иштин жана адам ресурсунун өнүгүшүн анализдөөнүн негизги максаты Кыргызстандын атуулдарынын жашоо узактыгын жогорулатуу болгон:

- өлкөнүн калкынын жашоо образын корректировкалоодо атайын социалдык технологияларды иштеп чыгуу жана изилдөө. (алкаголдук ичимдиктерди колдонуу жаатында жаш өзгөчөлүктөрдү чектөө жана сатуу мөөнөтүн өзгөртүү мисалы, кечки 9⁰⁰дөн кийин сатылбайт);
- адамдардын жыргалчылыкты колдонуу жаатындагы социалдык таасирлерди өзгөртүү;
- социалдык проектилөө жана прогноздоо (Кыргызстандын жарандарынын жашоо сапатын өзгөртүү боюнча), (социалдык өнүгүү, саламаттыкты сактоо, билим берүү ж.б.);
- коомдогу жаңы баалуулуктарды өнүктүрүү боюнча социалдык технологияларды иштеп чыгуу жана издөө.

Ошентип, жүргүзүлгөн анализ көрсөткөндөй коомдогу адам капиталынын өнүгүшү, сакталуусу, пайда болуусу жана бул капиталдын сапаты социалдык иштин эффективдүү мүмкүнчүлүгүнөн түздөнтүз көз каранды.

Адабияттар:

1. Зарецкий А.Д. Менеджмент социальной работы. Учеб.пособие. - изд. 2-е, доп. И перераб. - Ростов н/Д: Феникс, 2008.
2. Вареникин О.А. Человеческий капитал: концептуальные основания и особенности проявления // США - Канада: экономика, политика, культура. 2005. №3. - С. 85-100
3. Дятлов С.А.. Основы теории человеческого капитала. - СПб., 1994. - С. 152
4. Хайтун С.Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции. - М. 2005. - С. 286.
5. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход//Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. – М., 2003.
6. Гастев А.К. Трудовые установки. - М., 1973.
7. Зарецкий А.Д. Организация жизнедеятельности людей. Система взаимоотношений социальной политики и социальной работы // социальное партнерство. 2004. №4 (23).

Рецензент: доктор философских наук, профессор Карабеков Ч.